

COMMISSIE VOOR NATUURBESCHERMINGSEDUCTIE

DE WORLD CONSERVATION STRATEGY EN DE NATUUR- EN MILIEUEDUKATIE

Rijswijk, september 1981

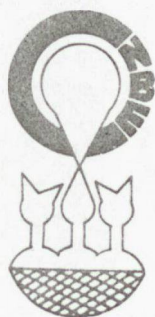
354.8
W08L

geschreven
8/5

COMMISSIE VOOR NATUURBESCHERMINGSEDUCTIE

DE WORLD CONSERVATION STRATEGY EN DE NATUUR- EN MILIEUEDUCTIE

BIBLIOTHEEK
INSTITUUT VOOR
NATUURBESCHERMINGSEDUCTIE
PLANTAGE MIDDENLAAN 2c - AMSTERDAM-C
TEL. 020 - 622 81 15 - POSTGIRO 347 147

Rijswijk, september 1981

INHOUDSOPGAVE

blz.

INLEIDING

1

1. De CNBE en de WCS

1

2. Wat is milieuedukatie ?

2

3. Milieuedukatie als strategische opgave

3

4. De korte en de lange termijn: actie versus edukatie

5

5. Milieuedukatie en het mondiale spanningsveld

6

6. Afgrenzing van het werkterrein

8

7. Doelgroepen

10

8. Aanbevelingen

11

INLEIDING

Op 5 maart 1980 werd het door de International Union for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), het United Nations Environment Programme (UNEP) en het World Wildlife Fund (WWF) samengestelde rapport "World Conservation Strategy, living resource conservation for sustainable development" aangeboden aan de Nederlandse regering. In een brief, gedateerd 7 juli en gericht aan de Staatssecretaris van CRM, gaf de Commissie voor Natuurbeschermingseducatie (CNBE) een eerste reactie op het rapport en wel met name op hoofdstuk 13. Dit hoofdstuk is gewijd aan de edukatie. In een brief, gedateerd 20 augustus 1980, vroeg namens de Staatssecretaris het Hoofd van de Afdeling Coördinatie en Beleidsontwikkeling NLB (= nu Directie Algemene Beleidsaangelegenheden NBOR i.o.) aan de CNBE zich te beraden op een advies. In de vergadering van 19 maart 1981 kwam het uit te brengen advies uitvoerig aan de orde. In een brief van 17 maart 1981 herhaalde de Directeur Algemene Beleidsaangelegenheden NBOR i.o. zijn verzoek om een advies. Hij spitste dit verzoek toe op de voorbereiding van een Nederlandse stellingname op de in oktober 1981 te houden Algemene Vergadering van de IUCN, waar gesproken zal worden over de WCS.

Op genoemde vergadering van 19 maart 1981 besloot de CNBE een werkgroep ad-hoc in te stellen, die zich bezig zou houden met de fundamentele aspecten van de betrekkingen tussen de Nederlandse natuur- en milieuedukatie en de mondiale problematiek. Deze werkgroep werd samengesteld uit de leden Bleijerveld, Hovius, Van Mensch en Schroevers. Wegens tijdgebrek zag eerstgenoemde zich genoodzaakt terug te treden uit de werkgroep. Op de vergadering van 10 september 1981 verklaarde de CNBE zich unaniem akkoord met het concept-advies van de werkgroep.

DE CNBE EN DE WCS

In haar "Advies inzake een beleidsplan voor de edukatie betreffende het natuurlijke milieu en het waardevolle cultuurlandschap", het zogenaamde "gele advies" (Rijswijk, 1975) wordt in hoofdstuk IV, paragraaf 1.6 en 6 het mondiale perspectief expliciet onder woorden gebracht, zij het nog weinig uitgewerkt. In de praktijk van het werk speelde dit echter een geringe rol.

Er zijn twee fundamentele verschillen tussen de WCS en het "gele advies" van de CNBE. In de WCS wordt de natuur uitsluitend gezien als achtergronddekor voor menselijk handelen. Natuurbescherming staat in het teken van de bescherming van de economische belangen van de mens. In het "gele advies" wordt de natuur ook gezien als een waarde op zichzelf. Daarnaast gaat de WCS voorbij aan de economische en politieke oorzaken van de huidige milieuproblematiek. In het "gele advies" wordt gekonstateerd, dat de milieuproblematiek een maatschappelijk vraagstuk is, verbonden met het functioneren en de inrichting van de gehele samenleving (p.2).

Gezien de boven aangestipte verschillen en het feit dat het "gele advies" inmiddels al weer zes jaar oud is, achtte de CNBE het zinvol het commentaar op de edukatieve paragraaf van de WCS te voorzien van een algemene beschouwing over milieuedukatie.

2. WAT IS MILIEUEDUKATIE ?

Milieuedukatie wordt vrij algemeen, en in feite ook in hoofdstuk 13 van de WCS, omschreven als het leveren van, resp. verwerven van kennis en inzicht in de relatie van de mens tot de natuur met het idee dat attitude en gedrag hierdoor vanzelf veranderen (WCS hoofdstuk 13, paragraaf 1 en 2). Deze omschrijving blijkt in de praktijk tot misverstanden aanleiding te geven. In de WCS speelt milieuedukatie een beperkte rol naast vele andere strategische middelen: de wetenschap, de ekonomie, de techniek, enz. Eigenlijk wordt ze hiermee ondergeschikt gemaakt aan de "hardere" issues. In deze opvatting moeten kennis en inzicht dienen, om mensen een rol te laten spelen in een technocratisch besluitvormingsproces (WCS hoofdstuk 13, paragraaf 4). Dat wil zeggen, ze de bereidheid te doen vinden om hun plaats te weten in het spel van economische wisselwerkingen en technische oplossingen van door die wisselwerkingen geschapen problemen. In de praktijk zien we dan ook dat de functie van "voorlichting" sterk overheerst. In de WCS wordt overigens geen onderscheid gemaakt tussen voorlichting (= het bijdragen tot de vorming van kennis) en edukatie (= het verdiepen van kennis, het geven van inzicht en het bijdragen aan de totstandkoming van attitude en gedrag).

De huidige milieuedukatie lijkt bij uitstek een aktiviteit die er op is gericht, om de mens niet te laten vergeten dat er een natuur bestaat die mooi is, waard om te respekteren, en waar tegenover we ook verplichtingen hebben. Zo kan kennis van haar strukturen en inzicht in haar processen leiden tot een strategie waarin de belangen van de natuur worden ingepast

in die van de mens, c.q. zijn economie waar het in de maatschappij uiteindelijk om gaat. Heel duidelijk komt dit naar voren in de formulering van de doelstelling van de WCS: "to help advance the achievement of sustainable development through the conservation of living resources" (WCS p. IV).

De CNBE is het met deze zienswijze niet eens. De relatie natuur-mens omvat veel meer dan uit zo'n stellingname zou blijken. De natuur is geen achtergronddecor voor menselijk handelen, wat dan economisch handelen zou zijn. De natuur heeft een eigen identiteit en haar eigen belangen die, op lange termijn bezien, veel zwaarder wegen, veel sterker zijn dan de menselijke belangen. Maar wat nog veel belangrijker is: de mens is in al zijn handelen van de natuur afhankelijk. Dat wat wij "cultuur" noemen is niets anders dan een gebruik maken van de mogelijkheden, die de natuur (in de ruimste zin) ons biedt, om aan zekere buiten de natuurlijke orde vallende ideeën tegemoet te komen. Dit geldt voor alle menselijke bedrijvigheden: kunst, wetenschap, techniek, de inrichting van de samenleving, de intermenselijke relaties. Op deze wijze komt het aspect "natuur" ter sprake in alle menselijke activiteiten, dus ook in zijn wetenschap, zijn economie, zijn politiek. We zouden dat het principiële verschil kunnen noemen tussen natuuredukatie en milieuedukatie. Natuuredukatie beperkt zich tot het natuurbegrip als eigen entiteit, waar we als mens al of niet invloed op kunnen uitoefenen, terwijl het bij milieuedukatie expliciet om het milieu van de mens gaat: de omstandigheden die de mens het leven aangenaam of zelfs mogelijk maken.

De CNBE is van mening dat milieuedukatie het inzicht moet versterken in de relatie die de mens met de toale omgeving onderhoudt. Dat heeft met alles te maken.

3. MILIEUEDUKATIE ALS STRATEGISCHE OPGAVE

Met dit alles is de rol van milieuedukatie wel een veel zwaardere dan meestal wordt aangegeven en ook dan in de WCS is omschreven. Ze dient de kiem te leggen voor een nieuwe zienswijze van de mens. Daarvoor moeten een aantal barrières worden doorbroken, die maatschappelijk van aard zijn. Er bestaat een wenselijk maatschappelijk verkeer dat tegenover het huidige kan worden geplaatst. Zo wordt het duidelijk om welke verschillen het gaat en wat voor stappen daartoe te ondernemen zijn.

De maatschappij van vandaag kenmerkt zich door het oplossen van maatschappelijke conflicten met behulp van technische methoden (het "technokratische kompromis"). De techniek beroept zich bij het zoeken van de oplossingen op principes en ervaringen van wetenschappelijke oorsprong. De rol van probleemoplossers in konfliktsituaties wordt daarmee aan deskundigen gegeven, die hier door aanleg en scholing voor in aanmerking komen.

De rol van de opvoeder is in zo'n stelsel tweërlei:

- a hij moet een kader creëren waaruit de deskundigen kunnen komen,
- b hij moet de burger een basiskennis verschaffen, die deze leert de deskundigheid van anderen te aanvaarden en te onderscheiden.

Dit is de voorlichtingsfunctie, waarover hier eerder werd opgemerkt, dat zij sterk overheerst, naar de mening van de CNBE ten onrechte. Het proces waarlangs groei van inzicht en van mogelijkheden tot actie tot stand komt, is kumulatief: opgedane ervaringen kunnen worden verwerkt en opgeslagen tot het moment waarop ze nodig zijn. Het is ook (disciplinair) gedeeld. Alle ervaringen hoeven niet door ieder gekend te zijn. Hoe deskundiger men is, hoe kleiner het veld waarover men uitspraken kan doen.

Meer en meer wordt de wereld er zich van bewust dat deze gang van zaken niet in alle opzichten even gelukkig is. Het "denken in gehelen" blijkt sterk in diskrediet geraakt te zijn. Door alle problemen gescheiden te benaderen kan men ze slechts plaatselijk en tijdelijk de baas. Maar men schept tegelijk nieuwe problemen, die op hun beurt weer om oplossingen vragen: de "spiraal van ellende", in stand gehouden door een op voortdurende groei gericht economisch stelsel. De milieu-, zowel als de ontwikkelingsproblematiek kan men beschrijven als symptomen van deze ontwikkeling en de strategische betekenis van de milieuedukatie moet men dan ook zien als een poging om de noodlottige groeispiraal een halt toe te roepen. Hoe belangrijk het oplossen van knellende deelproblemen in het veld van de maatschappelijke verhoudingen op de korte en middellange termijn vaak ook is, voor een lange termijnplan zijn strategieën op basis van een gedeelde benadering niet bruikbaar.

Techniek en wetenschap horen geen voorwaarden te zijn voor het nemen van besluiten (WCS hoofdstuk 12). Hun richtlijnen en methoden horen uitvloeisel te zijn van een maatschappelijk systeem dat mens en natuur respecteert (het "politieke kompromis"). Maatschappelijke problemen worden dan door maatschappelijke inzichten opgelost. Dit inzicht is niet aan deskundigen te delegeren. Streven wij democratische gezindheid na, dan zal iedere burger dienen te beschikken over een minimum aan dit inzicht in de allesomvattendheid van de problemen.

De rol van de opvoeder is bij deze gang van zaken een heel andere dan in het huidige maatschappelijke gebeuren. Het gaat immers niet om velden van kennis, die gescheiden van elkaar ontwikkeld kunnen worden en die alleen plaatselijk en tijdelijk hun betekenis kunnen hebben; het gaat om een totaalbeeld dat verschillend van nivo kan zijn, maar dat wel op één doel gericht is, namelijk het oplossen van maatschappelijke problemen met behulp van maatschappelijke inzichten.

Samenvattend kan men dus van deze rol zeggen:

- a Dezelfde inzichten gaan iedereen aan. Delegeren van deze inzichten is niet mogelijk.
- b Het gaat niet om een kumulatief, maar om een verdiepend proces, dat dan ook steeds doorgaat. Het is een "education permanente".

De betekenis van een edukatief proces in deze zin is het leveren van een bijdrage aan een veranderde opvatting over de mens-milieu relatie, die in tijden van economische recessie een verandering van maatschappijgerichtheid kan betekenen. De taak van de milieuedukatie is de doorbreking van de natuurvervreemding, die is ontstaan door de gespleten benadering van de werkelijkheid en die een werkelijk "ekologisch inpasbaar" leven onmogelijk maakt.

DE KORTE EN DE LANGE TERMIJN: AKTIE VERSUS EDUKATIE

Evenmin als over de relatie voorlichting - edukatie, spreekt de WCS zich uit over de relatie actie-edukatie. De CNBE is van mening, dat de strategie voor milieuedukatie een lange termijnstrategie is. Het streven is niet om konkrete suksesjes af te dwingen in een belangenstrijd. Het streven is om een attitudeverandering tot stand te brengen, die in de toekomst de mogelijkheid geeft maatschappelijke veranderingen door te voeren. Pas als deze hebben plaatsgevonden kunnen de technische en praktische verworvenheden logisch in de structuren worden ingepast. Dit zal een proces zijn dat lange tijd zal vergen. Wannéér die verandering komt - zelfs of ze werkelijk komt doch voortijdig door katastrofen, oorlog e.d. onmogelijk wordt gemaakt - weten we niet. Het enige, dat we ons kunnen voorhouden, is dat inzicht en attitude nodig zijn, en dat het daarom zinvol is om aan milieuedukatie te werken.

Er zijn echter ook problemen die een korte termijnaanpak vereisen. Deze staan niet los van edukatie in de hierboven aangegeven zin. Veel grote

problemen laten het niet toe om te wachten tot het licht is doorgebroken. Sommige - we noemen de bedreigingen van het tropische regenwoud - zijn zo zwaarwegend, dat onherstelbare schade wordt aangericht als er niet snel iets gebeurt. Andere hebben een direkte praktische betekenis, zoals bijvoorbeeld de waterzuivering. Het zou onrealistisch zijn ze uit de weg te gaan. Het is goed om voor deze problemen in het geweer te komen. Men moet zich echter realiseren dat hun schijnoplossing (het bestrijden van symptomen zonder de kwaal weg te nemen) een legitimering van hun bestaan inhoudt. Ook dat vereist een specifieke attitudevorming en dus een edukatieve begeleiding.

Een andere, meer konkrete, ontwikkeling is de vorming van een "tegenkultuur". In de maatschappij van de toekomst zullen nieuwe technieken, nieuwe wegen voor omgang met de natuur, nieuwe vormen van energiegebruik van belang worden. Het ontwikkelen van deze vorm van leven zal op zichzelf de noodzakelijke verandering niet tot stand brengen. Maar ze vormt bij die verandering wel een voorwaarde. Ook hier is een samengaan van de korte termijn (overlevingsstrategieën zachte technologie) en de lange (edukatie) van belang.

Voor het edukatieve proces zijn verbindingen van deze aard een absolute voorwaarde. Edukatie, die deze verbindingen niet legt, beweegt zich op een zo abstrakt nivo dat ze slechts een kleine minderheid zal aanspreken. Het komt er op neer, dat de doelen van aktie en van edukatie in velerlei opzicht als tegengesteld aan elkaar kunnen worden beschouwd: de lange en de korte termijn weten elkaar dan niet te verdragen, maar kunnen tegelijk niet buiten elkaar. Edukatie hoort voort te komen uit aktie, uit een zich inzetten voor dingen die de direkte leefomgeving van de mensen aangaan. Ze dient echter verder te gaan. De doelen van akties moeten in een mondiaal en lange termijnperspektief gesteld worden. Pas dan is ze emanciperend en valt van edukatie te spreken. Pas dan ook zal milieuedukatie in een WCS zin krijgen, omdat ze ontwikkelingsproblemen en milieuproblemen in één verband plaatst. Een gemakkelijke opgave is het echter niet.

5. MILIEUEDUKATIE EN HET MONDIALE SPANNINGSVELD

Men is gewend de wereld te verdelen in een "ontwikkeld" en een "onderontwikkeld" deel. Het streven van een mondiale economische politiek zou er op gericht zijn, de onderontwikkeling op te heffen. Daarvoor is een groeiproces noodzakelijk. De ontwikkelde landen starten projekten in de

rest van de wereld met als doel economische activiteiten te laten ontstaan die dit kunnen bewerkstelligen.

Meer en meer komt men echter tot het besef, dat interne problemen van het Westen niet los te zien zijn van ontwikkelingsproblemen. Het is dan ook juister om te spreken van "over- en onderontwikkeling". Het feit, dat de impulsen voor een wereldomspannende economie slechts uit een beperkt deel van de wereld komen, is direkt gekoppeld aan de omstandigheid dat er in dat deel een exorbitante verspilling bestaat met de daarbij horende milieuproblemen, terwijl elders honger en armoede heersen en de grond door ontbossing en erosie onherstelbare schade lijdt. Ontwikkelingsproblemen en de westerse milieuproblemen vormen twee kanten van hetzelfde verschijnsel. Wie naar wegen wil zoeken om één van beide op te lossen komt er niet onder uit ze samen te bezien en in een actieplan onder te brengen.

Het lijkt een vanzelfsprekendheid, om ontwikkelingsprojekten te entameren, waarin een stuk van de westerse activiteiten en kennis wordt overgedragen op landen die deze goed kunnen gebruiken. Maar als de voorwaarde voor zo'n hulpprogramma een gunstige betalingsbalans is, dan helpen zulke projekten niet. De relatieverrijkdome ontlene de gevers immers aan de voorwaarden die uiteindelijk in de ontwikkelingslanden zelf gevonden worden. Zou het dan niet vanzelfsprekender zijn, als de rijke landen zouden proberen wat meer op eigen benen te staan, dat wil zeggen schoon schip in eigen huis te maken, om daarmee de rest van de wereld de kans te geven haar eigen autonomie te hervinden? Omgekeerd is de vanzelfsprekendheid waarmee de overontwikkelde wereld beschikt over Surinaams aluminium, Chileens koper, Argentijnse soja of Angolese koffie, veel diskutabeler dan bijvoorbeeld de noodzaak van kernenergie voor aluminiumverwerking, zuiveringsinstallaties voor massa's afvalstoffen en natuurreservaten die flora en fauna tevergeefs behoeden tegen de oprukkende vervuiling; al dat soort ongemakken die we als "milieuproblemen" menen te moeten aanmerken. Zo eenvoudig liggen de zaken helaas niet. Absolute autarkie van landen zal ook op vele plaatsen honger brengen en de wederzijdse afhankelijkheid, zoals we die nu kennen, is niet van de ene op de andere dag op te heffen. Een stuk onderling gelijkwaardige afhankelijkheid is een normaal gegeven. Bovendien kunnen ontwikkelingslanden natuurlijk een hoop leren van de ervaringen die in het Westen zijn opgedaan. Maar duidelijk zal wel zijn, dat noch economische betrekkingen, noch de ontwikkelingsprojekten die ze konsolideren, als een strategie voor de toekomst kunnen worden opgevat. Daarvoor is het nodig, dat de economische strukturen, die de relatie tussen het Westen en de rest

van de wereld bepalen, worden veranderd. Het op gang brengen van dit proces is alleen mogelijk door verandering van de economische structuren van de overontwikkelde wereld en een wetgeving, die deze economische structuren richting geeft. Onderontwikkeling heeft nu eenmaal meer te lijden van overontwikkeling dan omgekeerd. Zo blijkt hoe bepalend de houding van de burger in de overontwikkelde wereld is voor het wel en wee van de hele wereld.

De derde wereldproblematiek is ver van het bed van de gemiddelde burger van de overontwikkelde wereld. Hij kan haar niet anders ervaren dan als een abstracte ver-weg-problematiek, die af en toe via televisie zijn netvlies bereikt. Toch is zijn eigen gedrag mede bepalend voor een wereld waarin tweederde in honger leeft. Hoe moeilijk is het voor hem om zijn relatie te beseffen met wat elders gaande is. Hoe moeilijk is het voor hem om er daadwerkelijk wat aan te doen. De milieuedukatie die haar thema's zoekt in de directe leefomgeving van de burger en die de bronnen van wat er mis is tracht aan te geven, kan dat. Ze kan een bewustheid vormgeven en ze kan tevens een weg wijzen waarlangs te handelen valt. Voor een mondiale strategie is mondiale vorming een eerste vereiste. De CNBE verstaat hieronder het leggen van de relatie tussen de eigen situatie en de rest van de wereld. Dit moet milieuedukatie zijn in een wereldomspannende strategie.

6. AFGRENZING VAN HET WERKTERREIN

Ten aanzien van de milieuedukatie in Nederland kan men onderscheid maken tussen:

- 1 Voorlichting en edukatie door Nederlandse instellingen en personen aan Nederlandse doelgroepen betreffende de Nederlandse situatie,
- 2 Voorlichting en edukatie door Nederlandse instellingen en personen aan Nederlandse doelgroepen betreffende de situatie elders in de wereld,
- 3 Voorlichting en edukatie door buitenlandse instellingen en personen aan Nederlandse doelgroepen betreffende de situatie elders in de wereld.

De CNBE richt zich traditioneel op punt 1. Mede naar aanleiding van de WCS krijgt punt 2 steeds meer aandacht. Uit het voorgaande moge blijken, dat de CNBE van mening is, dat milieuedukatie kan worden beschreven als een middel om door plaatselijke natuur- en milieuomstandigheden onder de loupe te nemen, mensen ervan bewust te maken, dat uit deze mondiale structuren voortkomen.

De aktiverende impuls die van zo'n werkwijze uitgaat, richt zich niet op een plaatselijke en tijdelijke oplossing van een konkreet gesteld probleem, maar op het aandeel van burgers in mondiale strukturen en op het scheppen van de voorwaarden om aan die strukturen wat te veranderen. Dat is een politiserende aktiviteit. Het is de logische konsekwentie van de kombinatie van milieu- en ontwikkelingsproblematiek.

Een van de eerste konsekwenties die uit zo'n standpunt voortvloeien is dat we aktiviteiten in het kader van een WCS op de omstandigheden in eigen land moeten richten. Een aanvulling op de hierboven genoemde benaderingen binnen de milieuedukatie zou kunnen zijn: voorlichting en edukatie door Nederlandse instellingen en personen aan buitenlandse doelgroepen betreffende de situatie ter plaatse. Zo'n standpunt zou echter wel zeer aanmatigend zijn, nadat de Westerse expansie eerst de gehele wereld een levenshouding heeft opgedrongen.

Voor het standpunt, dat men in de Westerse wereld vooral dient uit te gaan van de thuissituatie in bovengenoemde betekenis, zijn "materialistische" argumenten aan te voeren. Milieuproblemen kunnen zowel uit over- als onderontwikkeling voortkomen. Alhoewel de scheiding niet absoluut is (ook in ontwikkelingslanden vindt men bijvoorbeeld plaatselijke overontwikkeling) kunnen we stellen dat de problematiek van het Westen aanmerkelijk kan verschillen van die van de rest van de wereld. Het zich bewust zijn van de eigen milieuproblemen alléén kan dan ook geen garantie zijn voor een juiste strategie. Aan de andere kant kan men konstateren dat de invloed van over- op onderontwikkeling groter is dan die van onder- op overontwikkeling (het probleem van de asymmetrie van de macht). Dit houdt in, dat op de lange duur een matiging in onze Westerse huishouding toch ten goede komt aan de derde wereld, meer dan direkte ontwikkelingshulp.

De erkenning dat de milieuproblematiek een afgeleide is van een totale mondiale problematiek legt een zware claim op de milieuedukatie. Milieuedukatie in deze zin omvat alles, ze gaat iedereen aan en ze hoort overal te geschieden. De gegeven overwegingen duiden de weg aan hoe regionale en funktionele beperkingen zijn aan te brengen: ze moeten gericht zijn op de konkrete situatie in eigen land en ze moeten de konkrete natuur- en milieuverschijnselen als uitgangspunt nemen. Andere mogelijkheden zijn er niet. Het is de kunst om uit de beperktheid van hun werking het mondiale karakter naar voren te halen en daaruit motieven voor handeling te geven.

7. DOELGROEPEN

Om mondiale processen te kunnen bewerkstelligen zal de gehele bevolking gemotiveerd moeten zijn. Pas dan zijn de politieke strategieën te ontwikkelen, die richting aan de toekomst kunnen geven.

De traditionele natuur- en milieuedukatie richt zich sterk op mensen die gemotiveerd zijn voor het natuurgebeuren om ons heen (de planten- en dierenwereld, het landschap), ofwel ze tracht deze motivatie bij jonge kinderen te bewerkstelligen. Vooral dit laatste aspekt is erg belangrijk en zeker in overeenstemming met de hierboven geschetste uitgangspunten. Maar ze is voor het gestelde doel - en voor de urgentie daarvan evenzeer - te bescheiden.

De natuurgevoeligheid van de moderne westerse mens krijgt in de loop van zijn leven zoveel aanslagen te verwerken door economische en technokratische dominanties, dat men sterk moet staan om haar tegen de verdrukking in te behouden. Bovendien valt een niet geïntegreerde natuurgevoeligheid niet in een strategie van de wereld om te vormen, daarvoor is konfrontatie met andere waarden noodzakelijk. Het zijn de uitvloeisels van en voorwaarden tot een "éducation permanente".

Alhoewel de CNBE de bestaande activiteiten van grote betekenis acht, zou zij daarnaast een strategie willen bepleiten die de milieuproblematiek als een wezenlijk onderdeel inbrengt in het totaal van maatschappelijke vraagstukken, niet los te denken van de zaken als de derde wereld, bewapening, werkeloosheid en zo vele andere; en die hoort te zijn geïncorporeerd in ethische en morele discussies van politieke of levensbeschouwelijke aard. Programma's moeten worden ontworpen, die dit binnen het onderwijs en vormingswerk van Nederland mogelijk maken. Het is een methode die, voorzover de CNBE bekend, nog nergens ter wereld wordt toegepast. Juist in de WCS zit een mogelijkheid er wat aan te doen.

Met nadruk wil de CNBE tot slot nog vermelden, dat deze overwegingen een lange termijnstrategie voorstellen. Het kan best mogelijk zijn dat voor zeer akute problemen wel een direkte bemoeienis met de interne zaken van een ontwikkelingsland wordt nagestreefd. Men raakt dan echter los van de edukatieve bijdrage zoals de CNBE die zich voorstelt.

8. AANBEVELINGEN

1. Hoofdstuk 13 van de WCS bevat een aantal min of meer konkrete aanbevelingen. Deze aanbevelingen, verdeeld in negen paragrafen, dragen nogal sterk een ad hoc karakter. Uit het voorgaande zal duidelijk zijn dat de CNBE zowel een visie mist op de relatie korte termijn actie - lange termijn edukatie, als een op de relatie milieuproblemen - maatschappelijke (economische, politieke) structuren. In de visie van de CNBE dienen alle edukatieve programma's er in hun uiterste konsekwentie op gericht te zijn de mens zich af te laten vragen, in hoeverre binnen de bestaande maatschappelijke structuren oplossingen mogelijk zijn, of, anders geformuleerd: in hoeverre een voortdurende groeiekonomie een noodzakelijke en gewenste situatie is.
2. Hiervoor is het noodzakelijk dat de milieuproblematiek wordt ingebracht in alle maatschappelijke diskussies, c.q. overal waar over maatschappelijke zaken wordt gesproken (vakbonden, levensbeschouwelijke groeperingen, politieke partijen, enz.).
3. Steeds moet de nadruk worden gelegd op de milieuproblematiek als een maatschappelijk probleem. Dat wil zeggen dat de milieuproblematiek niet geïsoleerd wordt behandeld. Dit geldt zeker voor het onderwijs op alle nivo's. Maatschappijwetenschappen en natuurwetenschappen zouden meer geïntegreerd moeten worden. Wanneer een interdisciplinaire benadering niet mogelijk is, zou er naar gestreefd moeten worden dat de milieuproblematiek vanuit diverse gezichtspunten (vanuit verschillende disciplines) wordt behandeld, en wel inspelend op elkaar. In dit kader zou in het Nederlandse onderwijs de fysische geografie een belangrijker rol moeten spelen dan zij nu doet.
4. In de milieuedukatie moet niet alleen de natuurbescherming in de zin van het beschermen van flora en fauna een rol spelen, maar moet ook de energie- en (minerale) grondstoffenproblematiek aan de orde komen. Deze aspecten ontbreken geheel in het hoofdstuk over edukatie in de WCS.
5. Plaatselijke, konkrete situaties moeten dienen om mondiale samenhangen te verduidelijken en een mondiaal bewustzijn te bevorderen. Zulke ingangen zijn bijvoorbeeld: de energieprijzen, de problematiek van de bestrijdingsmiddelen e.d.
6. De hiervoor beschreven totaalvisie op de milieuedukatie dient, behalve in het onderwijs, ook te worden aangebracht in de traditionele, specifiek

op de natuur- en milieuedukatie gerichte instellingen, zoals natuur-historische musea en planten- en dierentuinen.

7. Ter ondersteuning van de ontwikkeling van de milieuedukatie in hiervoor omschreven zin, kan een Landelijk Centrum een belangrijke rol spelen. Dit Landelijk Centrum zou naast een methodische en technische begeleiding ook moeten kunnen zorgen voor een inhoudelijke bijdrage.
8. Het ontbreekt aan goede voorlichting over de mondiale samenhang van de milieu- en ontwikkelingsproblematiek. Hierin moet voorzien worden vanuit of via het Landelijk Centrum.
9. Men mag het echter niet bij voorlichting alleen laten. Voorlichting dient te worden gevolgd door een edukatief proces.

